

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

ІННА ЧЕРВІНСЬКА

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ (Україна)*

ABSTRACT: *The article deals with determination of social and cultural environment on forming of spiritual culture of personality. The author analyzes the impact of ethno-cultural characteristics of the environment on the formation of spiritual culture of the individuality the present stage of development of Ukrainian society.*

KEY WORDS: *social moral-ethic values, folk pedagogy, spiritual culture mountains-located school, educational process personality*

Педагогічна наука і практика довели, що становлення особистості завжди відбувається у взаємодії окремої людини з мікро- та макросоціумом, тобто матеріальним і культурним середовищем, а також у взаємодії з різними соціальними інститутами, зокрема, з сім'єю, громадою, релігійними спільнотами, формальними чи неформальними об'єднаннями.

Всебічний розвиток особистості неможливий без відродження духовної культури та вітчизняних етнічних виховних традицій, надбань народної педагогіки. Зростання національної свідомості народу, прагнення досконало пізнати історичні джерела духовно-культурної спадщини, почерпнути багатства національної ментальності стають за цих умов внутрішньою потребою особистості. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної національної системи освіти і виховання молоді має бути всебічний розвиток духовності, а також надбання нею національних і загальнолюдських цінностей. Це зумовлює повернення до проблеми впливу етнокультурного середовища на формування духовної культури особистості.

В останні роки помітно посилюється інтерес дослідників до феномена «середовище» як до соціально-виховного чинника у зв'язку з проблемами соціалізації та адаптації молоді (Б. Вітаєв, А. Капська, М. Лукашевич, А. Мудрик, В. Шадриков та ін.).

У психолого-педагогічній літературі дослідження духовних цінностей, духовної культури висвітлюється у працях науковців І.Беха, М.Боришевського, О.Вишневецького.

Навколишнім середовищем прийнято називати ту частину земної природи, з якою людське суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті і виробничій діяльності. Відповідно географічне (навколишнє) середовище містить природне та техногенні середовища, які в наш час тісно взаємодіють між собою. В цьому контексті виникає потреба розглянути ще такі поняття як «соціокультурне середовище» та «етнічна культура».

Соціокультурне середовище – це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством впродовж всієї історії його існування, духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їхній світогляд, зокрема, обумовлюють поведінку у сфері взаємовідносин з навколишнім середовищем¹.

Етнічна культура, завдяки притаманним їй цінностям, нормам та ідеалам, завжди формує у надрах соціуму особливі форми міжособистісного та міжгрупового спілкування, морально-етичні засади духовного життя. Будь-яка етнічна культура містить у собі не лише певні типи мислення, парадигми життя, але й певні ціннісні орієнтації, що спираються на притаманне конкретному етносу специфічне світосприйняття.

Протиріччю між людським суспільством та середовищем його існування сьогодні приділяється багато уваги. Перше – це матеріальне довкілля, складене з природних та антропогенних об'єктів, в якому суспільство існує, задовольняє своє потреби та перетворює його.

Друге – це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їх світогляд та поведінку.

Відчуження від природи і від собі подібних, яке принесла урбанізована епоха, породило чимало соціально-культурних проблем. «Активно прагнучи інтеграції з розвиненими країнами світу і ще не цілком втративши зв'язок з традиційною культурою, українці мають шанс зробити свій внесок у збалансування раціональності і духовності, прагматизму і романтизму, підприємливості і природолюбності людини XXI ст.»².

Особливо актуальною ця проблема є для жителів гірських регіонів. Адже у процесі спілкування з природою, горяни намагаються встановити з нею дружні партнерські стосунки, які налагоджуються впродовж віків у процесі пізнання ними довкілля, шляхом спроб і помилок, що стає підґрунтям для формування стереотипу поведінки людини в гірському природному середовищі та регулювання відносин «людина-середовище» у процесі господарювання. «Людина гір» вже тривалий час намагається пояснити незвичайні явища природи, синхронізацію свого життя-буття з сезонною ритмікою природи і фенологічними явищами тощо.

Формування зростаючої особистості неможливе без сприятливого впливу навчально-виховного середовища навчального закладу, без соціального довкілля, без врахування багатьох інших чинників. Йдеться не лише про вплив географічного

---

¹ Cf. Y. Bachyns'ka, *Mekhanizm formuvannya innovatsiynoho osvitynoho prostoru v rehioni*, „Pedagogika i psykhologhiya” 2007 no 1 (54), p. 79-88.

² *Osnovy ekolohiyi ta sotsioekolohiyi*, ed. V. M. Enkolo, Lviv 1998, p. 168.

середовища, а й про етнокультурні засади, на яких функціонує школа, живе учень і вчитель, діє громада гірського населеного пункту³.

Відомо, що в основі поведінки людини лежить система цінностей і менталітет. Поведінка змінюється в процесі соціалізації – залучення людей до соціокультурного середовища через засвоєння соціальних та економічних ролей і, відповідно, набуття певних особистісних якостей.

Ментальність (прояв переважного способу діяльності, поведінки і способів вирішення проблем у певній культурі) проявляється на всіх рівнях життя і стосується поведінки як окремого індивідуума, так і всього народу. Характерними рисами ментальності горян є: витривалість, працелюбство, ощадливість, запальний характер, свободолюбивість, бережливе ставлення до природи, гречність поведінки, гордість, збереження автентичних традицій, хоробрість, незалежність від чужих поглядів та стереотипів.

Життя людей в умовах високогір'я впливає на формування їх характеру, спілкування та діяльності. Особливості поведінки мешканців цього регіону зумовлені специфікою гірського етнокультурного середовища. Адже для того, щоб молодій людині досягти визначених завдань, добитися певного успіху необхідно перш за все, жити за законами природи. Тому що, як стверджував відомий філософ Леонардо да Вінче: «у природі все продумано і влаштовано, кожен повинен займатися своєю справою, і в цій мудрості – вища справедливість».

Мешканці гірських районів з раннього дитинства майстерно володіють різноманітними промислами та ремеслами, ведуть натуральний спосіб життя, користуються специфічними для гірської місцевості прийомами життєзабезпечення, добре знають лікарські рослини та цілющі властивості їх застосування у народній медицині. Тобто намагаються жити за неписаними законами природи та у невід'ємній близькості з нею. Найвагоміший вплив на формування духовної культури особистості спричиняє етнокультурне середовище з його регіональними чинниками, які сприяють творчому розвитку особистості та стимулюють її саморозвиток.

Досить часто середовище особистісного культурного розвитку школяра розглядається як «поле життєдіяльності та життєтворчості дитини, що обумовлює його розвиток на основі засвоєння гуманістичних цінностей, особистісного пізнання навколишнього світу»⁴.

Вивчаючи дитячу психологію та індивідуальні особливості дітей, психолог Вільям Штерн прийшов до висновку, що розвиток дитини визначається взаємодією двох чинників – спадковості й середовища. Середовище, стверджував він, створює умови, у яких реалізуються визначені спадковістю риси людини. Прихильники цього напряму сходяться в тому, що психічні процеси мають біологічну природу, а інтереси, спрямованість, здібності особистості формуються як явище соціальне. Згідно з твердженням англійського психолога Д.Шаттлворта, на розумовий розвиток людини біологічні та соціальні чинники впливають у таких співвідношеннях: 64% – спадковість, 16% – відмінності в рівнях домашнього середовища, 3% – відмінності в особливостях виховного впливу в рамках тієї ж самої сім'ї, 17% – вплив як особливого чинника взаємодії спадковості та середовища⁵.

³ Cf. I. Chervins'ka, *Vplyv sotsiokul'turnoho seredovyshcha na formuvannya dukhovnoyi kul'tury osobystosti*, „Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat” 2009 no. 4-5, p. 332.

⁴ *Mystetstvo zhyttyetvorchosti osobystosti*, t. 2, Kyiv 1997, p. 936.

⁵ Cf. S.Palchevs'kyu, *Pedahohika*, Kyiv 2008, p. 366.

Серед важливих чинників, які впливають на формування фізично й духовно здорової людини чільними є: фізична культура, спорт, спортивна рекреація, активний спосіб життя горян, багатий природний потенціал (чисте повітря, мінеральні джерела, екологічно чисті продукти, розмірений ритм життя, відсутність стресових ситуацій, які створює урбанізований соціум). В цьому контексті ми погоджуємося з думкою П.Лесгафта, що «головним засобом запобігання хворобам є гармонійний розвиток духовних і фізичних сил людини», який має всі умови для успішної реалізації у Карпатському регіоні. Ще з давніх-давен високо моральним вважалося бережливе ставлення до «всього суцього на землі», до живої і неживої природи, тваринного і рослинного світу. Для декого можуть видатись дивними своєрідні правила-застереження щодо того як поводитись у навколишньому середовищі.

Однак вони передавалися із покоління в покоління, з вуст у уста, і на сьогодні не втратили свого виховного значення. На їх засадах розвинулась у горян надзвичайна любов і прив'язаність до всього свого, рідного, починаючи від гірської скелі чи каменя-валуна на узбіччі, – які навіть отримали в місцевих жителів власні назви і цікаві легенди про їх походження (кам'яна багачка, кам'яна жаба, протяті каміння, скелі Довбуша, писаний камінь...), – до бурхливого у повінь маленького потічка, і до найвищих вершин та прекрасних полонин. Наведені факти свідчать, що показниками моральної вихованості у горян завжди були конкретні вчинки і поведінка людей, які слугували добрим прикладом для наслідування молодим поколінням.

В педагогічному словнику духовність тлумачиться як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти «для інших». Перша – це потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя. Друга – характеризується добрим ставленням особи до людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. Таким чином – духовність віддзеркалюється в моральній, когнітивній, естетичній і творчій спрямованості особистості⁶.

Норми та правила поведінки людей, які проживають у гірській місцевості – це не абстрактний продукт чиеїсь діяльності, волі чи бажання, а об'єктивне явище.

Вони зумовлені певними життєвими умовами і досить складними побутовими реаліями (високогір'я, віддаленість населених пунктів від центрів, погане транспортне забезпечення, обмежене коло спілкування, температурний режим, недостатній доступ до інформації, погодні умови, клімат та ін.).

Проте, оцінюючи сутність свого буття з позицій добра і справедливості та особистої гідності, горяни створили свою автентичну «дуже совісну і гуманну мораль», у структурі якої найбільшими цінностями стали духовна культура, людяність і милосердя.

Важливою характеристикою духовності слід вважати перетворення знань про ідеали в переконання й духовні почуття. Ідеали та цінності в духовній культурі особистості пов'язані з її духовними потребами та інтересами.

Однією з педагогічних проблем формування національних духовних цінностей особистості є недостатньо чіткі уявлення вчених-педагогів, виховників-практиків про те, як розвивати в молоді духовність в умовах, коли посилено пропагуються утилітарно-прагматичні цінності, особиста користь, егоїстичні інтереси, культ сили

---

⁶ Cf. S. Honcharenko, *Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk*, Kyiv 1997, p. 37.

та інше. Під впливом пропаганди ринкових відносин, ілюзорних можливостей швидкого збагачення понад 80 відсотків молодих людей надають перевагу цінностям матеріальним перед духовними. Філософські питання про сенс життя, заради чого здійснюється діяльність людини, про добро і зло для більшості з них – малозрозумілі абстракції. У зв'язку з цим виникає складна педагогічна проблема – розвиток у молоді смаку до духовної сторони життя, бажання засвоїти духовні цінності свого народу.

Українському педагогу В.Сухомлинському вдалося ще в радянський період пов'язати моральні загальнолюдські цінності з національними, одухотворити педагогіку, зблизити національні цінності – рідну мову, літературу, народні традиції і звичаї, - духовність у широкому розумінні із шкільництвом, практикою виховання та оточуючим середовищем.

Аналіз стану речей щодо рівня вихованості зростаючого покоління, переконливо доводить, що на формування особистості впливає не лише навчально-виховна діяльність на уроках та позаурочних заняттях.

«Людина була й завжди залишається дітям природи, і те, що її ріднить з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури», – неодноразово зазначав В.Сухомлинський. Педагог-гуманіст у своїх працях обґрунтував вихідні положення про взаємовплив і тісний взаємозв'язок таких соціальних інститутів як школа і сім'я, розкрив багатогранні можливості впливу на процес виховання зовнішнього середовища⁷.

Географічне розташування, навколишнє середовище, природні умови визнаються основними у формуванні ментальності жителів гір. Згідно твердження А.Толстоухова: «Саме природні умови визначаються основним чинником, який впливає на формування психофізичних особливостей не тільки людини, а й на розвиток відношень як всередині суспільства, так і за його межами». Тому що «світогляд дитини формується на основі спостереження та аналізу життєвих ситуацій спілкування дорослих між собою, оцінювального ставлення до навколишнього світу, здобуття освіти професії та самовизначення під впливом оцінок батьків та вчителів» Відчуженість особистості від природного середовища породжує чимало проблем⁸.

Відповідно до окреслених завдань, необхідно активізувати роль соціальних наук, зокрема педагогіки, психології, які спрямовані на подолання життєвих криз особистості й суспільства, які можуть передувати соціальним та індивідуальним кризам і катастрофам.

Адже коли духовні цінності рідного народу забуваються або ж не знаходять належної підтримки, то загальна система виховання занепадає, відповідно в молоді послаблюються родинні зв'язки, зникає повага до народних традицій та звичаїв. Подальші наукові розвідки пов'язуємо з формуванням етнокультурної компетентності педагога.

---

⁷ Cf. V. Sukhomlyns'kyu, *Vybrani tvory v pyaty tomakh*, Kyiv 1976, p. 654.

⁸ Cf. A.Tolstoukhov et al., *Filosofiya pryrody. Monohrafiya*, Kyiv 2006, p.138.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bachyns'ka Y., *Mekhanizm formuvannya innovatsiynoho osvithn'oho prostoru v rehioni*, „Pedahohika i psykholohiya” 2007 no 1 (54).
2. Chervins'ka I., *Vplyv sotsiokul'turnoho seredovyscha na formuvannya dukhovnoyi kul'tury osobystosti*, „Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat” 2009 no. 4-5.
3. Honcharenko S., *Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk*, Kyiv 1997.
4. *Mystetstvo zhyttyetvorchosti osobystosti*, t. 2, Kyiv 1997.
5. *Osnovy ekolohiyi ta sotsioekolohiyi*, ed. V. M. Enkolo, Lviv 1998.
6. Palchevs'kyi S., *Pedahohika*, Kyiv 2008.
7. Sukhomlyns'kyi V., *Vybrani tvory v pyaty tomakh*, Kyiv 1976.
8. Tolstoukhov A. et al., *Filosofiya pryrody. Monohrafiya*, Kyiv 2006.